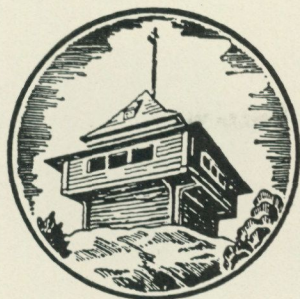

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1959**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1959

Redaktion:

GÖSTA BERG · BENGT BENGTTSSON

Redaktör: Bengt Bengtsson

*Omslagsbilden återger en bågare av rubinglas,
som tillhört generalen friherre Anders Wennerstedt på Skogaholm.
Se Marshall Lagerquists uppsats, s. 131.*

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1959
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr*

KORSSTYGNSFÖRLAGOR

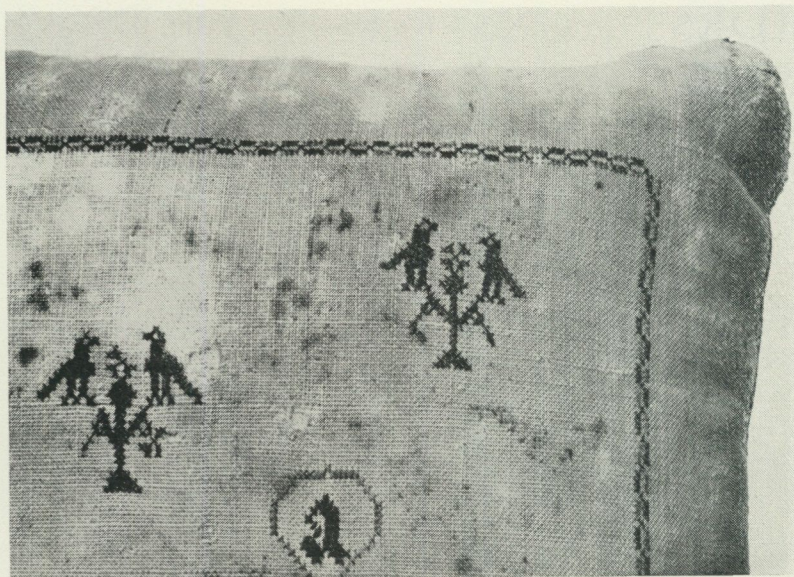
av Elisabet Stavenow

Tålamod och goda ögon var grundförutsättningar för att brodera korsstygn. Däremot behövde man inte ett särskilt gott handlag, ty stygnen var lätta att sy. Inte heller krävdes det något större mått av fantasi av den syende, ty mönstren komponerade hon sällan själv. De togs efter förlagor.

Som förlagor användes mönsterböcker och mönsterblad, som sedan 1500-talet spriddes och ritades av i hela norra Europa. Därigenom har korsstygnsmönstren blivit en internationell egendom. Dessa tryck tycks i hög grad verkat konserverande på mönstren; i flera hundra år kan ett mönster sys utan att ett stygn ändras.

Under 1500- och 1600-talen utkom en mängd mönsterböcker för broderi i Italien och Tyskland. De innehöll mönster för sydda spetsar, för fria broderier och för broderier som bygger på rut-system. Hit hör ju korsstygn och petits points, som även kallas halva korsstygn.

En äldre form av korsstygn, tvistsömmen, är belagd i Sverige sedan 1400-talets mitt. Den sys som ett kors, där det ena benet är dubbelt så långt som det andra och lämpar sig därför väl för yttäckande mönster. Det äldsta kända arbetet där rena korsstygn förekommer i Sverige är en kudde från Åsbo kyrka i Östergötland, uppskattningsvis från omkring 1500. Den finns nu i Statens Historiska Museum. Där förekommer ett livsträd med fåglar i glest utförande på lärft, ett motiv som var mycket vanligt i andra textila tekniker. Detta motiv återfinns i en snarlik version i en liten handritad och handskriven mönsterbok i Nordiska museets ägo, daterad 1573 på pärmen. Det finns i tryckta mönsterböcker och på märkdukar hela 1700-talet igenom, och ännu 1950

Detalj av Sveriges sannolikt äldsta bevarade korsstygnbroderi, en kudde från Åsbo kyrka i Östergötland, omkr. 1500. Nu i Statens Historiska Museum. Foto ATA.

återkommer det i en modern märkbok, som på intet vis har några antikvariska intentioner. Så stark är traditionens makt i denna speciella art av broderi.

Vilka mönsterböcker använde man i Sverige? Nordiska museets samling av broderade föremål speglar vilka böcker som varit i bruk under 1600-, 1700- och 1800-talen. I nästan varje mönsterbok som varit möjlig att få tag på hittar man använda förebilder. Man kan visserligen inte utgå från att just den boken eller upplagan har använts av den broderande. Böcker var dyra och därför ritade man själv av mönstren. Dessutom utgavs ett flertal upplagor av varje bok, ofta med smärre förändringar. Det var vanligt att utgivaren begagnade sig av förebilder i äldre böcker, ty någon konstnärlig äganderätt till mönstren erkände man inte. Trots detta ger ju en förlaga ett begrepp om ett mönsters minimi-ålder. I flera fall förekommer en kombination av mönster, som gör att man ganska säkert kan hänföra dem till en bestämd källa.

Mönsterblad med livsträd och fåglar ur Peter Quentel: Eyn new kunstlich Boich, Köln 1527.

De äldsta mönsterböckerna var gjorda i träsnitt. Peter Quentels mönsterbok utkom första gången i Köln 1527 under namnet "Eyn new kunstlich Boich". Där finns en grövre version av fåglar och livsträd, som utan att ett stygn lagts till eller dragits ifrån är uppsydd på en sannolikt tysk märkduk, daterad 1701. Det är alltså 174 år mellan denna ganska komplicerade förlaga och broderiet. En ranka med klöverblad på samma broderi är hämtad ur en ännu äldre förlaga, Schönsperger: "Furm- und Modelbuchlein", som utkom första gången i Augsburg 1523. Denna lilla bladranka har alltså hållit sig oförändrad i 178 år.

Bernard Jobin utgav "New Künstliches Modelbuch" i Strassburg 1579. Den kom senare ut i flera upplagor. I denna bok finns figurkompositioner med klassiskt motiv såsom Pyramus och Tisbe. Där finns också ett blad med en mängd djur: enhörning, heraldiskt lejon, hjort, hund, uggla och många fler. Samtliga dessa djur återfinns på en märkduk, daterad "den 16 IUNIUS 1721" och namnad Anna Christina Bostadia. Det är tydligt att djuren på denna svenska märkduk är tagna från Jobins blad, ty samt-

liga tio djur på sticket finns med på broderiet. Ett ytterligare bevis är att en liten fågel, som avbildats längst upp mot stickets kant och där fått halva huvudet avskuret, har skalperats på samma sätt i broderiet.

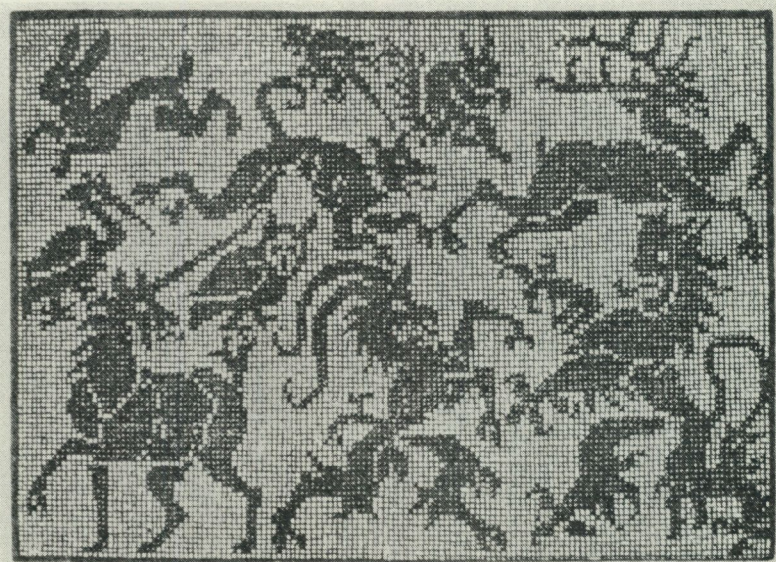
Jobins mönsterbok är numera mycket sällsynt. I British Museums bibliotek finns ett exemplar. På första mönsterbladet hittar man den stora draken, som är avbildad till vänster på märkduken. På blad 3 finns blomsterurnan som är broderiets mittmotiv. De svävande blommorna med långa stjälkar är lösryckta ur en bred bård på ett annat blad. Sist i boken ingår fyra sidor med figurer, en man och en kvinna på varje blad, iförda modedräkter från 1500-talets slut. Det sista av dessa blad har använts som förebild till märkdukens två figurer. Det förefaller som brodösen haft Jobins bok bredvid sig när hon arbetat på märkduken och valt ut motiv än från en sida än från en annan och fogat dem samman till en komposition. Alfabetet, blomsterkransen, en fågel på en gren samt några blomsterkvistar, har hon hämtat från andra källor.

Det finns mönsterböcker med enbart korsstygnsförlagor. En sådan är Johann Sibmachers "Newes Modelbuch in Kupffer gemacht", utgiven i Nürnberg första gången 1601. En upplaga från 1604 har givits ut i faksimiltryck flera gånger i modern tid. Där finns vältecknade figurkompositioner med herrar och damer i stela modedräkter. Hos Sibmacher finns en krönt påfågel med utslagen stjärt, som blir vanlig på 1700-talets märkdukar. Där finns hörnmönster med stiliserade blommor; ett av dessa tycks ha blivit särskilt populärt, ty det finns uppsytt på märkdukar i museets ägo, daterade 1713, 1738, 1742, 1747 och 1792. Ett lamm med korsfana har blivit ytterst vanligt i broderier under 1700- och 1800-talen.

Hos Sibmacher finns en mängd rutmönster, oftast byggda av två slags ruttyper, som griper in i varandra. Dessa syddes som yttäckande mönster till skillnad från figurer, djur och blommor, som i allmänhet syddes som mönster på synligt bottenryg. I Nordiska museet finns en bänk med dynor, som enligt traditionen tillhört Olof Rudbeck d. ä. och alltså bör vara från tiden omkring 1700. Hela möbelklädseln är sydd med korsstygn i rutmönster

Del av märkduk, daterad 1701. Fåglarna ur Peter Quentels mönsterbok från 1527 återfinns här. Klöverbladsrankan i övre bildkanten går tillbaka på ett mönster i Schönsperger: *Furm- und Modelbuchlein*, Augsburg 1523.

Mönsterblad ur Bernard Jobin: New Künstliches Modelbuch, Strassburg 1579.

med grovt ullgarn i tre färger: mörkblått, ljusblått och vitt. Man kan med säkerhet utgå från att mönstret är taget från en förlaga på Bysta — i Närke finns nämligen ett grovt broderi i korsstygnet med exakt samma mönster, också det antagligen en möbelklädsel. Den enda skillnaden är att den ljusblå färgen utbytt mot lindblomsgrönt.

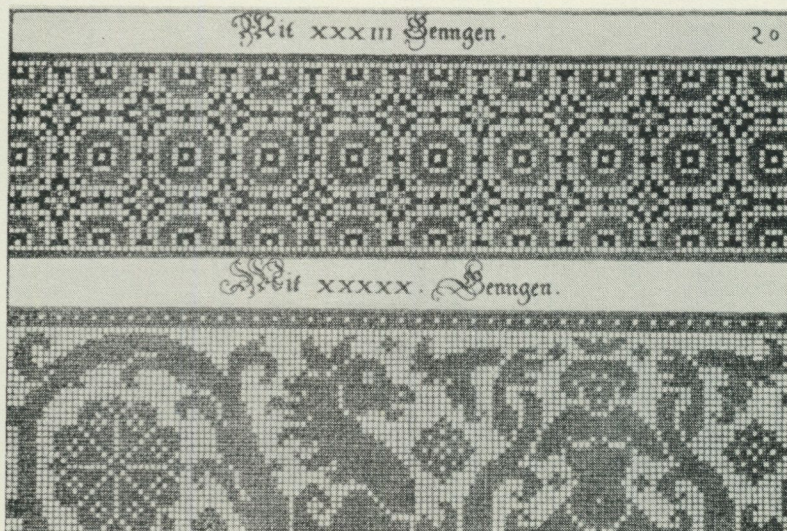
Vissa mönster trycktes om med obetydliga förändringar. I det danska kunstindustrimuseets bibliotek finns en originalutgåva av Rosina Helena Fürstins "Neues Model-Buch", tryckt 1728. Det är en modernisering av en mönsterbok som givits ut av hennes far, Paulus Fürst, 1666 i Nürnberg, men en mängd av mönstren är hämtade från Sibmacher. Hos Rosina Helena Fürstin återfinns vi nämligen Sibmachers krönte påfågel, hans liggande hjort och korsbärande lamm med mycket små förändringar. Modernare till sin typ är blad med en mängd föremål samlade för användning på märkdukar, t. ex. ett kors med döds-kalle vid foten, en tupp

Märkduk, daterad 1721, sydd av Anna Christina Bostadia. De flesta djuren, blomsterurnan och figurerna är tagna ur Jobins mönsterbok från 1579.

och en stege eller blomkransar och hjärtan, i vilka brodösen satte sina initialer.

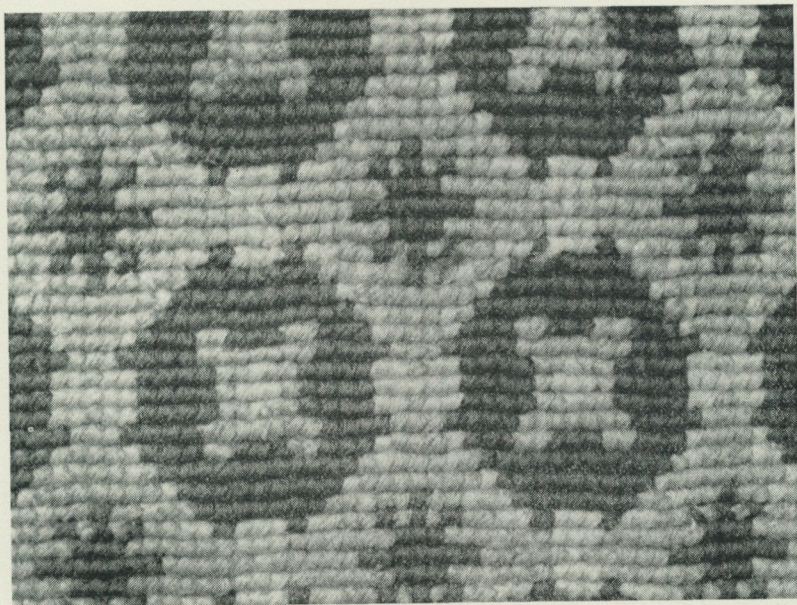
Under 1700-talet blir mönsterböckerna fåtaligare. Man tycks ha övergått mer till mönsterblad. Från denna tid är det ont om

Mönsterblad ur Johan Sibmacher: *Neues Modelbuch in Kupffer gemacht*, Nürnberg 1604.

bevarade förlagor, men märkdukarna visar att det funnits en stor mönsterflora, som haft vid spridning. Det är nämligen samma motiv som upprepas gång efter gång på dukarna, trots att de är från skilda tider och orter. Ett träd med knotig stam och karakteristiskt tecknad lövkrona finns på 38 av museets märkdukar mellan åren 1730 och 1847. Andra vanliga mönster är stolar med rak rygg, en flicka stående i en gunga och uttåget ur det förlovade landet med den stora druvklasen. En stor väderkvarn är uppsydd på museets märkdukar 13 gånger mellan 1738 och 1833. En liten lustig krönt apa, som sitter på en stol återkommer 11 gånger under samma tidrymd. Trädet, väderkvarnen och apan finns på en holländsk märkduk från 1798, publicerad i *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, november 1958, s. 96, vilket visar på internationella förlagor.* Mönstrens distribution och bladens utseende är emellertid, när det gäller nyutgåvor under 1700-talet, höljt i dunkel.

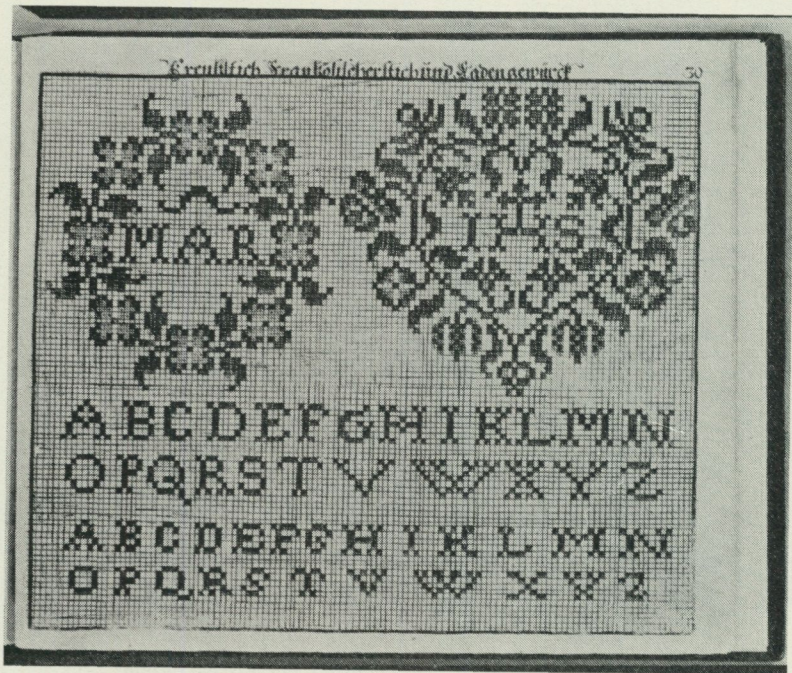
* Trädet förekommer på en tysk märkduk, daterad 1681, i Victoria & Albert Museum, London.

Del av möbelklädsel i korsstyggn som enligt traditionen har tillhört Olof Rudbeck d. ä. Sydd med ullgarn i mörkblått, ljusblått och vitt. Naturlig skala. Omkr. 1700.

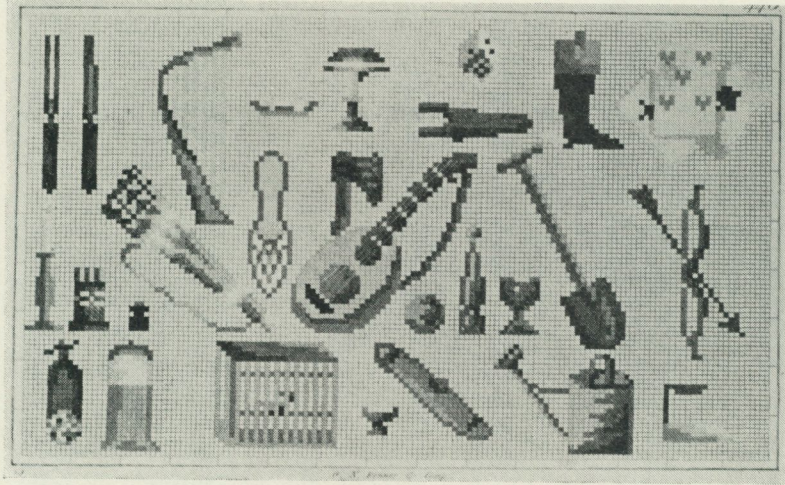
Under 1800-talets början såldes tryckta och handkolorerade mönsterblad. Färgernas fördelning antydde i trycket — en punkt, ett streck, ett kryss betydde olika färger. Bladen tycks ha sålts målade, ty färgläggningen är mycket skickligt gjord. När vi har en förlaga i flera exemplar är färgerna i allmänhet desamma men nyanserna olika. Detta sätt att kolorera tryck var mycket vanligt. Bilder i modejournalerna färglades på detta sätt.

Bland dessa 1800-talstryck finns de som är avsedda för märkdukar. En mängd små föremål är samlade på ett blad: en fågel i bur, en luta, en harpa, en vattenkanna, kniv och gaffel och andra välbekanta vardagsting, som kan ha roat småflickor att sy. På andra blad finns kompositioner, avsedda för klänningsbårder, herrhängslen, spjällsnören och mattor. Under 1800-talets början sydde man huvudsakligen petits points, och broderierna användes mest till dräkt, mindre till inredning.

Mönsterblad ur Rosina Helena Fürstin: Neues Model-Buch, Nürnberg 1728. Krans och hjärta för märkedukar.

Mönsterblad av denna typ såldes under nästan hela 1800-talet. Mönstren växlar givetvis med smakriktningarna. Under 1800-talets mitt blev kompositionerna fylligare, blommor och figurer framställdes naturalistiskt och ofta med tredimensionell verkan. I slutet av 1850-talet kommer svart botten på modet och därmed framhövdes ytterligare den hårda klara färgen i de anilinfärgade garnerna. De flesta av dessa blad är tyska. Firman L. W. Wittich i Berlin tycks ha varit outtröttlig att ge ut nya mönster. Där finns hängslebårder och kompositioner med blommor för kuddar. Där är tofflor, plånböcker och nyckelpungar. De stora figurkompositionerna höll sig populära hela 1800-talet. De syddes upp på eldskärmar och kuddar. Ofta framställdes känslösa motiv: en liten tiggargosse eller en gumma som lär ett barn att sticka osv. Vissa motiv tycks ha varit särskilt populära, ty de

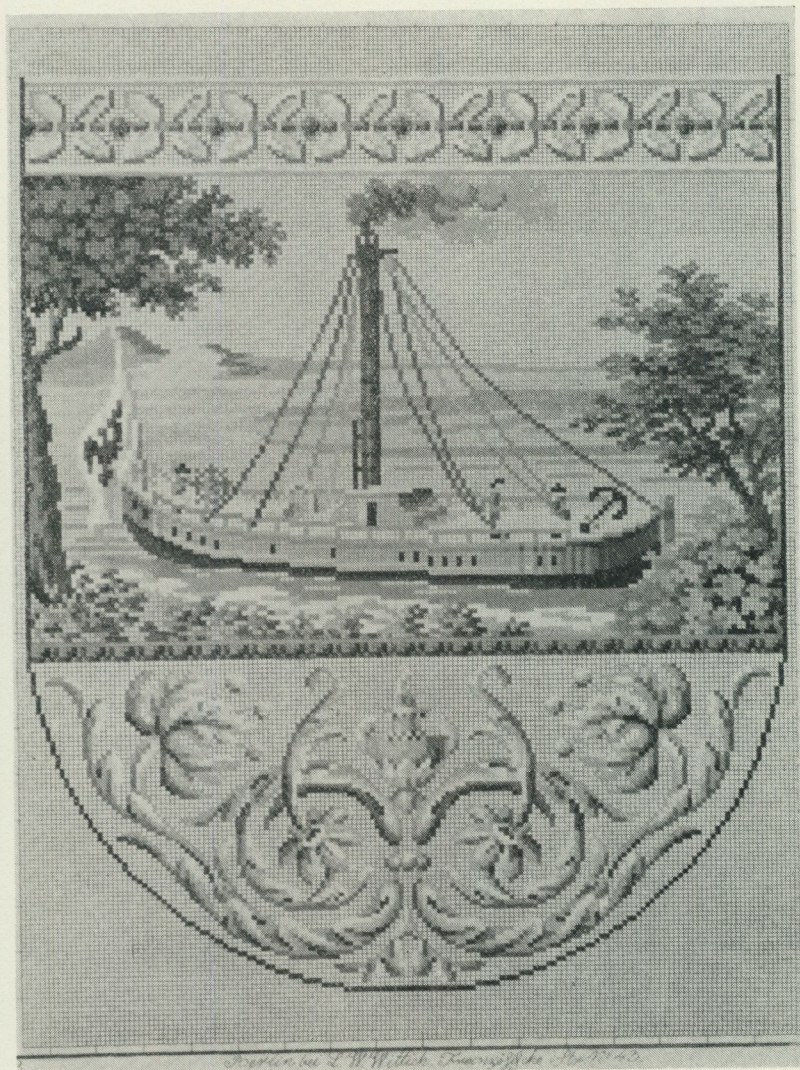
*Tryckt och handkolorerat mönsterblad, Tyskland 1800-talets förra del.
De små vardagliga motiven syddes upp av barn på märkdukar.*

finns representerade både i förlaga och i broderi eller i flera broderade exemplar enbart i museets samlingar.

Även franska förebilder användes, men mera sparsamt. I tidskriften "Journal des Dames et des Desmoiselles" hittar man förlagor till tofflor och blomkompositioner.

Under 1800-talets mitt och senare del avbildade man ibland kända konstverk i korsstyg. Thorvaldsens Dagen och Natten har broderats på 1860-talet med pärlor och korsstyg på kuddar. Broderimönstren preparerades troligen efter kopparstick, som var den tidens konstreproduktioner. I museets ägo finns ett stort heltäckande broderi, som återger Horace Vernets målning "Michelangelos och Raphaels möte i Vatikanen". Målningen gjordes 1833 och stacks av Jazet, som publicerade sticket i London, Paris och Berlin 1844. Broderiet bygger förmodligen på sticket. Återgivningen av tavlan är exakt i varje detalj. Broderiet är nära tre meter högt.

Vid slutet av 1870-talet kom en helt ny tendens in i korsstygnens mönstervärld. Det nationella självmedvetande som följde med Tysklands enande yttrade sig bl. a. i en nationell inredningsstil,

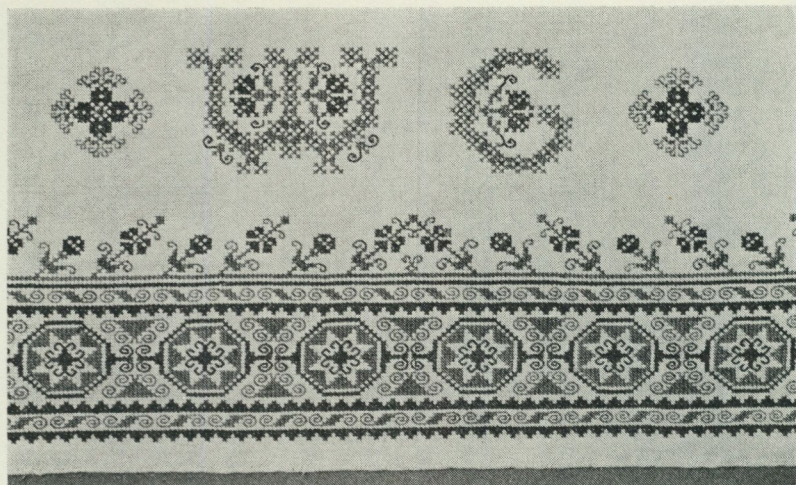

Tryckt och handkolorerat mönsterblad, Plånbok med hjulångare. Tyskland 1800-talets förra del.

Tapet, broderad i korsstyg. Motivet går tillbaka på Horace Vernets oljemålning: Michelangelos och Raphaels möte i Vatikanen, målad 1833. Från Gustav V:s dödsbo.

"Der altdeutsche Stil". Förebilder för konsthantverk hämtades från renässansen. En hel serie tryck med äldre korsstygsmönster gavs ut under 1870- och 1880-talen under titeln "Muster altdeutscher Leinenstickerei" på Lipperheides förlag i Berlin. Böckerna är fyllda av breda bårder och alfabet med stora invecklat tecknade bokstäver. Man uppger mycket samvetsgrant om mönst-

Detalj av löpare med monogram och bård ur Muster altdentscher Leinenstickerei, utg. av Lipperheide, Berlin 1879 och 1881.

ren är tagna från 1500- eller 1600-talsbroderier eller om de är nykomponerade på grundval av renässansförebilder. Samtidigt fylls de tyska modetidningarna, t. ex. "Der Bazar", med liknande mönster och förslag hur de skall användas. Stora bårder på klänningar, dukar, sängomhängen och spjällsnören rekommenderas. Bårderna är grova och i allmänhet i två färger, blått och rött.

Det är äldre mönster som avbildas, men de är uppfattade på ett nytt sätt. Man sydde på tämligen gles panamaväv eller juteväv med stora stygn och inte särskilt grovt garn, så att korsen kom att framträda tydligt. Detta broderisätt blev vanligt i Sverige. I museet finns en löpare med blå och röd bård och stort monogram med mönster direkt ur en av de tyska böckerna. Handarbetets Vänner sydde upp grova bårder på juteväv med ullgarn.

Med denna antikvariska rörelse följde att en mängd av de gamla mönsterböckerna gavs ut i nytryck. De flesta av de renässansförlagor, som här har nämnts, finns inte i original i svenska offentliga bibliotek. Det är därför till dessa tyska, utomordentligt fint gjorda faksimiltryck som man måste gå för att komma till källorna för denna mycket speciella mönstervärld.